

T. H. Eriksen: *Odpady. Odpad ve světě netušených vedlejších účinků*

Brno, Nakladatelství Doplněk 2015, s. 172.

V loňském roce byla do českého jazyka přeložena kniha *Odpady. Odpad ve světě netušených vedlejších účinků* norského antropologa Thomase Hyllanda Eriksena, publikovaná poprvé v roce 2011. Podle autora samotného „kniha pojednává o řádu a chaosu, o univerzálním lidském odporu k nechutným věcem a také všem, co podnikáme, abychom si v měnících se podmínkách udrželi lepkavou a zapáchající stranu života co nejdále od těla. Ovšem nejvíce ze všeho pojednává tahle kniha o tom, jak se zbavit odpadu tím, že ho zapojíme do smysluplné recyklace.“ (s. 10) Celou publikací se nese Eriksenův kladný postoj k ekologii, který však jako by svým důrazem na recyklaci přehlížel ostatní způsoby nakládání s odpadem a rovněž některá úskalí recyklačního procesu (např. pouze zčásti odbouratelné plasty, které – po vytrídění – znehodnocují plastový odpad jakožto surovinu pro další zpracování). Čtenář tak snadno nabyde dojmu, že všelékem na rostoucí množství odpadu je všudypřítomná a proklamovaná recyklace spíše než např. změna postoje aktérů k věcem či transformace neoliberalně pojaté ekonomiky v citlivější sféru aktivit, které zohledňují nejen neutuchající tužby člověka, ale především environmentální udržitelnost. Celá publikace zároveň připomíná směsici témat, která se autorovi asociovala s problematikou odpadu. Jejich různorodost je patrná především uvnitř samotných kapitol a čtenář tak může mít pocit, že skáče po oblázcích přes potok zvaný „odpad“ a uniká mu jakýkoliv hlubší vhled. Absenci hloubky lze přičíst skutečnosti, že se jedná – tak jako v případech některých předchozích Eriksenových publikací – o popularizační práci, která se v tomto případě snaží přiblížit téma odpadu nejširší veřejnosti. Tomu také odpovídá užitá forma vyprávění a zahrnutí životních příběhů samotného autora do některých kapi-

tol. Díky tomu získává kniha na čtivosti a laické veřejnosti pravděpodobně přinese řadu podnětných úvah o této všudypřítomné materiální stránce lidského života. Nicméně na badatele, kteří se problematice odpadu věnují, s největší pravděpodobností v publikaci nečeká žádné překvapení.

Po formální stránce je kniha rozdělena do jedenácti kapitol, kterými se jako pomyslná červená nit prolíná pojetí špíny coby *matter out of place*. Koneckonců sám autor přiznává, že publikaci *Purity and Danger* (M. Douglas. *Purity and Danger. An Analysis of Concept of Pollution and Taboo*. London, New York: Routledge 2004) považuje za nejdůležitější antropologickou práci týkající se odpadu. První kapitola Eriksenovy knihy přibližuje, jak jej napadlo zabývat se touto problematikou, a vyslovuje tvrzení, že navzdory velkému množství studií zaměřujících se na konzumaci se problematice odpadu ze stran sociálních věd nevěnuje téměř nikdo. S tím nelze souhlasit, vzhledem k tomu, že – ponecháme-li stranou archeology, kteří při rekonstrukci života minulých populací odpadu věnují pozornost již dlouhou dobu – i v ostatních sociálních vědách v posledních 15 letech publikací o odpadu přibývá. A ačkoliv se vždy nejedná o práce, které jsou založeny přímo na analýze této materiální stopy, existuje řada studií, které pojednávají o odpadu například v metaforické rovině, práce, které věnují pozornost nejen aktérům, pro něž je v určitém smyslu odpad zdrojem obživy (ať už jsou to pracovníci na skládkách, dumpsteri či Zabaalínové a další), ale rovněž ty, které se soustřeďují na sociální, ekologickou či etickou rovinu odpadu. Podobné generalizace se autor dopouští i v případě tvrzení, že se likvidace odpadu v posledních letech změnila „ze špinavé a opovrhované práce na technologicky vyspělé odvětví spojené s ochranou životního prostředí“ (s. 9). Navzdory souhlasu s druhou částí této věty (byť i zde hraje velkou roli ideologické a ekonomické pozadí), by bylo mylné domnívat se, že každá třídní od-

padu ve vyspělých zemích je plně automatická a pracovníci přijdou do kontaktu s odpadem leda tak skrze monitor počítače. Likvidace odpadu je stále špinavou a nepřilíhivě vyhledávanou prací a neplatí to pouze pro ekonomicky slabší regiony. Stačí se podívat na jakoukoliv fungující skládku nebo třídírnu odpadu, kde je využito lidské síly. Není náhodou, že zde narazíme často na pracovníky z východní Evropy.

V následující kapitole autor přibližuje čtenáři pojetí *matter out of place*, které doplňuje osobními příhodami a stručným historickým exkurzem do způsobů nakládání s odpadem. Připomíná rovněž snahy některých lovců senzací, kteří především v USA od šedesátých let prohledávali odpad celebrit s cílem objevit něco šokujícího. Druhá kapitola je zároveň určitým nastíněním témat, která budou v dalších částech knihy zmiňována, např. skládkování, nahrazování věcí v éře konzumerizmu, využívání zbytků potravy pro zvířata nebo odpad jako metafora. Poté se Thomas H. Eriksen pouští do letmého srovnání „kdysi a dnes“ a poznamenává, že v rámci historického vývoje se neměnily pouze množství a skladba produkováného odpadu, nýbrž i poměr mezi prostorem, který je obýván lidmi, a tím, v němž převládá příroda. To má zároveň podstatný vliv na naše uvažování o ochraně životního prostředí, na kterou je kladen důraz od druhé poloviny minulého století.

O tom, co se někdy označuje jako „řízené zastarávání zboží“, pojednává kapitola třetí a autor se zde zaměřuje na fakt, že dnes vyráběné produkty nejsou určeny k opravování, aby vydržely uživateli co nejdéle. Vyhazování dosud funkčních věcí do odpadu přitom může vzbuzovat v aktérech ambivalentní dojmy. Na jedné straně máme osvobozující pocity, které zbavení se nechtěného přináší, na druhé straně zde hraje roli morální aspekt zohledňující plýtvání zdroji. Morální dilema je pocíťováno obzvláště silně, jedná-li se o potraviny. V této souvislosti autor připomíná, že této proble-

matice se věnuje pouze malé množství badatelů. Skutečně, navzdory mnohým publikacím, které se orientují na potravinový odpad, se s výzkumy zohledňujícími problematiku plýtvání potravinami setkáváme spíše v posledních letech. Sám Thomas H. Eriksen vychází ve svém tvrzení prakticky pouze z práce britského aktivisty Tristama Stuarta, který se věnoval *dumpster divingu*, tedy vybírání kontejnerů umístěných za provozovny obchodních řetězců.

Stuartovu počínání je věnována pozornost i v další kapitole a autor ji doplňuje informacemi o legislativním opatření EU, které zabráňuje krmit zbytky potravy prasata tak, jak tomu bylo po dlouhá stáletí zvykem. Je poněkud škoda, že vlivu legislativních dokumentů na žitou praxi a proměnám, které tato opatření vyvolala v rámci nakládání s odpady, včetně autorem opakovaně zmiňované recyklace, zde není věnován větší prostor. Namísto toho se pozornost obrací k postavení prasat a tabu jejich pojídání v mezikulturním srovnání, přičemž jsou zohledněny zejména práce Mary Douglas a Marvina Harrise.

Pátá kapitola je věnována otázce skládkování, a to jak s ohledem do hluboké minulosti, tak i směrem k průkopnickému výzkumu týmu amerického archeologa Williama Rathjeho. Thomas H. Eriksen přitom zdůrazňuje, že odpad nabízí odpovědi, které bychom nikdy nezískali dotazováním či rozhovory. Právě v tom lze spatřovat nejsilnější stránku garbologie, tedy reálného studia odpadu, se kterým začal v sedmdesátých letech minulého století právě Rathje. Thomas H. Eriksen zároveň připomíná, že skládky se nenachází pouze na kontinentech, nýbrž i v oceánech a jsou stejně tak škodlivé (příkladem může být tzv. *The Great Pacific Garbage Patch*). Každá skládka je výsledkem snahy zbavit se nechtěného a dostat jej mimo naše zorné pole. Podobně funguje, jak autor předkládá, i víko popelnice a černý pytel na odpad, které nežádoucí vedlejší produkt našich životů dokážou zakrýt.

Zatímco se prvních pět kapitol soustřeďuje na materiální stránku odpadu, další se zabývají úvahami o tématech, která s odpadem mohou někdy blíže, někdy jen vzdáleně souviset, včetně metaforického chápání některých lidí jakožto odpadu. Setkáváme se tak s příběhy o indických metařích, kastě nedotknutelných, popelářích, ale rovněž o již zmíněných Zabballínech nebo Wariích, využívajících skládku jako „obchodní dům“. Autor rovněž poznamenává, že označení lidský odpad jsou nejbližší tzv. *sanspapiers* a obyvatelé slumů. Lidé bez příslušných dokumentů jsou – podobně jako odpad – nevítanými a čím více se takových osob kumuluje na jednom místě, tím větší problémy jsou diskutovány. Výčet metaforického pojetí lidí jako odpadu doplňuje autor ekonomicky či sociálně vyloučenými, jakými bývali v historii Židé, dnes jsou to často Romové, homosexuálové nebo delikventi, ale i nezaměstnaní, kteří ztratili práci z důvodu „nadbytečnosti“. Logiku těchto metafor Thomas H. Eriksen – po vzoru Pipi Dlouhé punčochy, která se snažila vnímat na první pohled bezcenné věci jako nadále využitelné – převrací naruby, když vyzývá, abychom vzali „vážně heslo, že odpad neexistuje: to, co se normálně považuje za odpad, jsou ve skutečnosti zdroje čekající na využití“ (s. 93). Tento podnět – byť není ničím novým – je jistě hodný pozornosti zvláště v době, kdy jsou opětovně využívání věcí a recyklace vnímány jako důležité způsoby environmetální udržitelnosti. Stejně tak je Eriksenův výrok jistě podnětný ke kritické reflexi mediální masáže v souvislosti s právě probíhající tzv. uprchlickou krizí.

Autor se dále zaměřuje na dichotomii pořádek a chaos a neopomíná zdůraznit, že jsou to právě popeláři, kteří tento pořádek zajišťují. Jejich práci se obsáhle věnuje i Robin Nagle (R. Nagle. *Picking up: On the Streets and Behind the Trucks with the Sanitation Workers of New York City*. New York: Farrar, Straus and Giroux 2013), která ukazuje, že na rozdíl od mnoha jiných typů za-

městnání si popelář nemůže dovolit spát, protože by jeho selhání brzy pocítil každý obyvatel města či vesnice. Odstrašujícím příkladem může být stávka popelářů v italské Neapoli, díky níž se tato metropole dostala na titulní strany většiny domácích i zahraničních médií. V souvislosti se zmíněnou dichotomií pořádek vs. chaos však Thomas H. Eriksen zachází dále, když poukazuje na fakt, že snaha oddělovat od sebe tyto dvě složky, resp. „postavit celý život na zásadě, že bezpečí se nachází tady u nás, zatímco tam venku je chaos, špína a nebezpečí“ (s. 105), může vést k potírání kreativity.

V osmé kapitole autor upírá svoji pozornost na živočichy, kteří se buď odpadem živí, nebo jsou vnímáni coby tvorové obtěžující, nadbyteční, hodní přirovnání k odpadu, jako jsou krysy, štěnice, potkani či švábi, aby následně přešel k tématu obtěžujícího zápachu v podobě cigaret, kouře z továren, ale i tělesného pachu, kterého se lidé od nepaměti snaží zbavit – podobně jako odpadu – umělými vůněmi. Zápach obecně je silné a dosud nevytěžené téma v pracích týkajících se odpadu. Zatímco v domácnosti nám odpad „nevoní“ a snažíme se jej – zejména v případech zbytků potravy – co nejrychleji zbavit, každý, kdo strávil nějakou dobu na skládce, ví, že zde odpad zapáchá zcela jinak a lze si na tento odér velmi rychle zvyknout tak, že jej člověk přestane vnímat.

Podobně jako ve své práci týkající se etnika Lele Mary Douglas uvádí, že termín *hama* (špína) má v sobě kladný význam, neboť „inspiruje“ odpor (M. Douglas. *Implicit Meanings. Essays in Anthropology*. London: Routledge and Kegan Paul 1975), je odpad inspirativním pro řadu umělců (sochařů, malířů, architektů a dalších). Právě v této části publikace však nejvýrazněji vyplouvá na povrch způsob, jakým Thomas H. Eriksen – navzdory řadě příkladů o využití odpadu v různých oblastech života – v celé práci velmi vágně zachází s definicí hlavního pojmu knihy. Jeho pojetí odpadu

jako něčeho „nepotřebného či nevyužitelného“, odporuje již zmíněnému využívání odpadu jakožto materiálu pro umělce a existuje celá řada prací, které by tuto definici snadno zproblematizovaly. Odpad je – podobně jako mnoho dalších entit lidského světa – kulturní kategorií silně závisající na kontextu, proto definovat jej skrze užitečnost je velmi omezující. Spíše než ve smyslu užitečnosti řada autorů doporučuje nahlížet na odpad optikou aktivit, které jej produkují, či prostorového uspořádání.

Bez dalšího upřesnění definice hlavního objektu Eriksenova zájmu se postupně dostáváme k odpadu informačnímu, ať již v podobě spamů v naší elektronické poště, či obrovského množství „nadbytečných“ informací, které se k nám každý den dostávají. Díky tomu se používání informačních technologií stává kontraproduktivní, neboť paradoxně způsobuje menší informovanost. „Nadbytečné informace“ znečišťují nejen naše uvažování, ale zejména náš čas. Není proto divu, že se autor – podobně jako David Graeber ve své esejí o nesmyslné práci (D. Graeber. „On the Phenomenon of Bullshit Jobs.“ *Strike! Magazine* [online], 2013 [cit. 1. 2. 2016]. Dostupné z: <http://strikemag.org/bullshit-jobs/>) – uchyluje k tvrzení, že „jedna z nejkreativnějších věcí, které člověk může dělat, je ležet na gauči a zírat do stropu“ (s. 131).

V předposlední kapitole se autor zaměřuje na kompostování a poukazuje na skutečnost, že levné pořizovací ceny jsou jednou z příčin plýtvání potravinami. Na příbězích lidí, kteří prožili bídu a hlad za války, ukazuje, že „nečistý nebyl odpad, nýbrž ten, kdo něco vyhodil“ (s. 143). Podle Thomase H. Eriksena jsou to zejména chudí, pro něž je „recyklace“ v nejružnějších podobách nezbytnou součástí zacházení s věcmi.

Odpadům lidského těla je věnována pozornost v poslední kapitole. Autor zde poskytuje čtenáři historické ohlédnutí do proměny hygienických standardů a tabu vylučování tělesných tekutin. Z antropolo-

gické literatury známe příklady společností, které považují za nečistou menstruujiící ženu. Thomas H. Eriksen pak zdůrazňuje univerzalitu nečistoty některých „tělesných odpadů“, např. moči a exkrementů, a to i přes posouvající se hranice mezi čistým a nečistým. Ukazuje zároveň paradox, že lidé žijící v chudších oblastech světa – navzdory nuzným podmínkám v oblasti bydlení – většinou dbají na svůj zevnějšek velmi pečlivě a chodí na veřejnosti upravení, zatímco „u typického norského vědeckého pracovníka je to přesně naopak“ (s. 160).

Navzdory kritickému postoji doporučuji publikaci k přečtení, je však třeba brát na zřetel, že jde o směsici autorových úvah, historek ze života, prací jiných badatelů, ale i beletrie a filmové tvorby a celé práci chybí hlubší vhled do sledované problematiky. Přes zmínky o absentujících výzkumech autor sám výzkum odpadu nerealizoval, a ačkoliv v závěru práce deklaruje, že nejdůležitějším zdrojem k této knize byla jeho vlastní pozorování, badatele, kteří se problematice odpadu věnují hlouběji, pravděpodobně napadne, že naprostou většinu zde uvedených úvah už četli v jiných publikacích. Výčet Eriksenových zdrojů, jak sám přiznává, není úplný, obsahuje pouze pro autora nejdůležitější zdroje. Bohužel i mezi těmito zdroji je v českém vydání chyba, když práce *Rubbish! The Archaeology of Garbage* je připisána Martinu O'Brianovi.

Lenka Brunclíková

Thomas A. DiPrete, Claudia Buchmann:
The Rise of Women: The Growing Gender Gap in Education and What It Means for American Schools

New York, Russell Sage Foundation 2013, 277 s.

V debatách o nerovném odměňování žen a mužů se často objevuje argument o vyrovnaném zastoupení obou pohlaví v terciární části vzdělávacího systému. Pryč